

УДК 63.3 (4Укр)

**ПОЛТАВСЬКИЙ ЛІКАР ОЛЕКСАНДР ВОЛКЕНШТЕЙН (1851-1925)
У СПОГАДАХ ІСААКА МАРІЄНБАХА***Ірина Петренко*ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
Україна, 36014, м. Полтава, вул. Ковалю, 3
e-mail: petr-ir@rambler.ru

Полтавщина – справжня духовна скарбниця України, адже вона дала людству цілу плеяду талановитих людей: учених, письменників, поетів, митців, винахідників, лікарів, державних і військових діячів. Про багатьох з них люди пам'ятають роками та навіть століттями, а деякі разом з людською пам'яттю відходять у забуття. Якби сто років тому у полтавців поцікавились, хто є найбільш відомими у Полтаві людьми, то вони обов'язково назвали б ім'я лікаря Олександра Олександровича Волкенштейна (1851-1925).

Постаті О.О. Волкенштейна вже присвячено певну кількість наукових студій. Зокрема, варто згадати дослідження В.Н. Жук, Л.В. Ольховської, А.А. Чернова, В. Бурого, М. Ковган [1]. Однак, поява нових архівних документів уможливує продовження дослідження біографії відомого полтавського лікаря та революціонера О.О. Волкенштейна.

У фонді полтавського історика та краєзнавця Віри Никанорівни Жук у Державному архіві Полтавської області (ф. 9164) зберігаються важливі документи, які поки що, на жаль, невідомі широкій науковій громадськості. Передусім, йдеться про спогади полтавця Ісаака Абрамовича Марієнбаха про особисте знайомство із О.О. Волкенштейном. Ретельно зібраний і систематизований В.Н. Жук документальний матеріал дозволив поглибити знання про відомого лікаря та відкрити деякі факти його біографії. Це і становить новизну даного дослідження.

Метою даної статті є висвітлити невідомі або маловідомі факти життєвого та громадського життя відомого полтавського лікаря та революціонера Олександра Олександровича Волкенштейна на основі спогадів полтавця І.А. Марієнбаха.

Олександр Волкенштейн народився у Петербурзі у 1852 році в сім'ї інтелігентів. Родоначальник роду Волкенштейнів приїхав із Австрії за часів Петра I, був генерал-майором російської армії [2, с. 51]. Відтоді майже всі чоловіки у цій родині були військовими. У 16-

річному віці Олександр Волкенштейн твердо вирішив стати лікарем, що стало справжнім скандалом у благородному сімействі. Рідні намагались відмовити юнака, але марно. Взимку 1868 р. Олександр назавжди виїжджає з дому, розриває стосунки з сім'єю, відмовляється від права на спадок та у 1869 році стає студентом медичного факультету Київського університету.

У 1876 р. Олександра Волкенштейна заарештували за участь у підпільному гуртку народницького спрямування. Випущений з в'язниці під заставу він брав активну участь у визвольній боротьбі слов'ян на Балканському півострові, а також у російсько-турецькій війні.

Згодом Олександр Олександрович стає лікарем та отримує призначення на роботу земським лікарем у містечко Гоголеве Остерського повіту Чернігівської губернії. Однак звітти довелося тікати, бо його дружина Людмила Олександрівна, переслідувалася поліцією за замах на харківського губернатора Кропоткіна [3].

Полтавські друзі допомогли Олександровичу влаштуватися земським лікарем у селі Кобеляки, а згодом – у Полтаву. У 1888 р. лікар Волкенштейн став ординатором, а згодом – завідуючим відділення Полтавської лікарні. Неодноразово обирався головою Полтавського медичного товариства.

У 1892-1893 роках на Полтавщині був небувалої сили холерний бунт. Олександр Олександрович добровільно взяв на себе керівництво медичним відділом по боротьбі з холерою. Населення сіл охоплене панікою, озлоблене недовірою до влади та лікарів, яких вважали поширювачами хвороби. Основне вогнище холери було у Роменському повіті, саме туди і направився лікар Волкенштейн. Три доби медичний загін не міг почати роботу, будинок, де мешкали медики, оточив збуджений натовп, люди намагались вигнати працівників загону, погрожували розправою. До будинку підійшла група жінок з дітьми, почався шум, крики. І тоді до натовпу вийшов

Олександр Олександрович, рідною для людей українською мовою він пояснив для чого приїхав загін. Спочатку його ніхто не хотів слухати, але його доброзичливість, заспокійливий тон мови спонукали натовп замовкнути, а потім і вислухати. Лише після цього лікарі та фельдшери почали медичний огляд і надання допомоги хворим. Більше двох місяців працював загін у вогнищі епідемії, багатьох вдалося врятувати. За цей час медики завоювали любов і визнання місцевого населення, тож коли загін повертався до Полтави, його проводжали всі мешканці ближніх сіл. Ця подія поставила лікаря Волкенштейна у перші ряди полтавських медиків.

Олександр Олександрович спочатку винаймав, а пізніше купив невеликий будинок по вулиці Новополтавській (тепер – Шевченка), № 13 у Полтаві. У меншій, лівій половині будинку він відкрив кабінет лікаря. Будинок Олександра Волкенштейна свого часу був центром культурного життя Полтави. Там був притулок революціонерів, які нелегально прибували до Полтави та зберігалась заборонена література. Будинок Волкенштейна відвідували Іван Бунін, Григорій Мясоедов, Володимир Короленко – представники творчої еліти, з якими приятелював Олександр Олександрович. Підтримував зв'язок з Львом Толстим, пізніше зблизився з письменником і став його послідовником.

Олександр Олександрович приймав пацієнтів у своєму будинку та виїжджав до кожного, хто звертався за медичною допомогою, надавав не лише необхідну медичну допомогу хворим, а й роздавав ліки, їжу та гроші бідним і голодуючим. Нерідко власним коштом оплачував лікування хворих у столичних лікувальних закладах.

Цікавий епізод з роботи О.О. Волкенштейна: під час нічного чергування медсестра побачила, що хлопчик, хворий на дифтеріт, задихається, дитина на очах почала синіти. Медсестра терміново погукала чергового лікаря, Олександр Олександрович швидкими кроками пішов до хворого, нагнувся над хлопчиком, взяв у рот трубочку та відсмоктав гній. Коли побачив, що все у порядку і хлопчик знову дихає, він прополоскав рот і з посмішкою сказав медсестрі, щоб вона так ніколи не робила.

Олександр Олександрович Волкенштейн був прибічником вегетаріанства. Ідеї виникнення у Полтаві вегетаріанського товариства, на відміну від інших міст, передувало відкриття їдальні невеликою групою осіб, які

практикували вегетаріанство. 5 лютого 1912 р. така їдальня була відкрита у підвальному приміщенні будинку на розі вулиць Стрітенської та Дворянської. З початку діяльності закладу виявилось, що ідеї вегетаріанства у Полтаві досить поширені, тому виникла необхідність у створенні якогось органу, який координував би діяльність його прибічників. Влітку 1912 р. були зроблені перші кроки до створення вегетаріанського товариства у місті, а 20 жовтня 1912 р. відбулося перше його зібрання, головою якого став лікар Волкенштейн. До початку зборів у його дійсні члени записалося 28 осіб.

7 квітня 1913 р. у приміщенні Полтавської вегетаріанської їдальні відбулися треті загальні збори Полтавського Вегетаріанського товариства. Одним з основних стало питання пошуку для розміщення їдальні нової квартири, оскільки діюче приміщення було замале, до того ж з підвищеною вологістю.

Займаючись вирішенням своїх завдань, товариство не стояло осторонь суспільного життя, наприклад, взявши участь у вітанні В.Г. Короленка з нагоди 60-річчя від Дня народження. До діяльності цієї громадської організації ставилась позитивно і міська дума, яка звільнила товариство від сплати трактирного податку, знизила тариф для електричного освітлення, повернула частину коштів, витрачених на облаштування плити у приміщенні їдальні, безкоштовно надавала приміщення міської бібліотеки для проведення зборів. Певну роль у популяризації товариства зіграло і головування у ньому знаного у Полтаві лікаря та громадського діяча О.О. Волкенштейна.

Значним був внесок Олександра Олександровича у боротьбу з туберкульозом, який у ті роки носив характер епідемії, особливо у глибинці. Для надання допомоги хворим за ініціативою та під керівництвом лікаря Волкенштейна у Полтаві був створений центр по боротьбі з туберкульозом. Для популяризації методів лікування хвороби він написав і на свої кошти видав брошуру «Про боротьбу з туберкульозом».

У роки Першої світової війни Олександр Олександрович дуже багато працював. Він очолював Полтавське антивоєнне товариство та Полтавське наукове товариство лікарів, читав лекції на медичні теми й, окрім клініки, на громадських засадах працював у госпіталі, куди поступало багато поранених [4].

Восени 1918 р. в Полтаві була створена благодійна організація, яка взяла на себе тур-

боту по дітей-сиріт і безпритульних. Цю організацію назвали «Ліга порятунку дітей». Для керівництва нею вибрали друга О.О. Волкенштейна В.Г. Короленка. Ліга відіграла величезну роль у боротьбі з епідемічними інфекційними захворюваннями, які лютували того часу. У затвердженому статуті організації йшлося про порятунок дітей від голоду, сприяння їх фізичному, розумовому вихованню, турбота про покинутих і безпритульних. Для реалізації цих завдань «Лігою порятунку дітей» відкривалися притулки, ясла, дитячі садки [4].

За всебічної підтримки О.О. Волкенштейна В.Г. Короленко домігся заснування Полтавського товариства «Сприяння фізичному вихованню дітей». Члени товариства популяризували серед батьків і вчителів ідеї важливості для здоров'я дітей виховання та формування особистості. Волонтери організації проводили з дітьми фізичні та рухливі ігри, а для дорослих читали лекції з виховання у дітей гігієнічних навиків, зацікавленості займатися фізичними видами спорту.

Навіть дачі у О.О. Волкенштейна та В.Г. Короленка були поруч – у с. Хатки Зіньківського повіту. Також Олександр Олександрович мав будиночок і розкішний сад у с. Малий Перевіз Миргородського повіту [5].

У 1922 році громадськість міста Полтави вітала лікаря Волкенштейна у зв'язку з його 70-літтям і 50-літтям трудової діяльності. Рішенням Полтавського міськвиконкому йому була надана персональна пенсія.

Помер лікар Волкенштейн 25 вересня 1925 року. На похорони «Сан Саніча», як його шанобливо називали полтавці, прийшла майже вся Полтава. Поховали Олександра Олександровича на міському цвинтарі, який у даний час не зберігся. На його місці тепер знаходиться сквер і Меморіал Слави з Вічним вогнем.

У 20-х-40-х роках ХХ ст. ім'я Олександра Волкенштейна носили Полтавський туберкульозний санаторій і Полтавський окружний туберкульозний диспансер.

Згодом переплелася доля нащадків двох великих лікарів, які працювали у Полтаві – Олександра Олександровича Волкенштейна і Миколи Васильовича Скліфосовського. Онук О.О. Волкенштейна Сергій Сергійович Волкенштейн обрав військову кар'єру, став генерал-майором і Героєм Радянського Союзу. Він завжди підкреслював, що які б труднощі не траплялися на життєвому шляху, його завжди виручало загартування, одержане у дитячі й юнацькі роки у трудовій школі під керівниц-

твом чудових педагогів. Одним із таких талановитих наставників С.С. Волкенштейна була дочка М.В. Скліфосовського – Ольга Миколаївна Скліфосовська-Яковлева. Вона відкрила у 1910 році трудову школу на станції Голіцино, неподалік Москви, яка й проіснувала до 1920-х років. Одним із її вихованців у школі був С.С. Волкенштейн [6].

Полтавська історик і краєзнавець Віра Жук звернулася до І.А. Марієнбаха з проханням написати спогади про дружбу з О.О. Волкенштейном. Він відразу погодився і був щасливим це зробити: «Тем, что занялись моим другом, Вы стали мне близки, дороги, Вы освободили, облегчили мне душу, терзаемую невыполненным долгом, рассказать о хорошем человеке, одарившем меня своим вниманием, своей дружбой. Спасибо Вам сердечное» [7].

Ісаак Абрамович Марієнбах писав ці спогади, коли йому було 85 років, мешкав він із своєю дружиною у Москві. Він був майже сліпим і диктував спогади товаришу, який їх друкував на машинці. Пам'ять вже підводила І.А. Марієнбаха, що він і сам визнавав, вже багато чого було забуто, однак деякі моменти врізалися у пам'ять на все життя. Він говорив: «Через три місяця мне исполнится 86 лет, а пережито, как если бы жил 386» [8].

Перше знайомство полтавця Ісаака Абрамовича Марієнбаха з Олександром Олександровичем Волкенштейном відбулося, коли йому було 17 років, а лікарю вже понад 60. О.О. Волкенштейн називав Ісаака «мій юний друг». Лікар вважав себе наставником І.А. Марієнбаха і знаходив час, відвідуючи хворих, заїжджати до нього та завозити книги.

Ісаак Абрамович часто бував у гостях в Олександра Волкенштейна, товаришував із ним, подружився з членами його родини, з якими потім тривалий час підтримував дружні відносини.

І.А. Марієнбах пригадував, що до О.О. Волкенштейна приїжджав із візитом ввічливості воєначальник М.В. Фрунзе з усім своїм штабом. Він привозив, як подарунок, німецький трофейний хірургічний несесер – хірургічний ніж, від якого О.О. Волкенштейн відмовився. Бесіда між М.В. Фрунзе та лікарем тривала кілька годин.

Велич лікаря О.О. Волкенштейна полягала й у вмінні триматися, поводити себе гідно та безкомпромісно. Про це свідчать наступні епізоди зі спогадів І.А. Марієнбаха. Після повернення із-за кордону, де три роки перебувала дружина О.О. Волкенштейна Люд-

мила Олександрівна Волкенштейн, вона була заарештована. Поліція потребувала її впізнання і для цього було заарештовано її чоловіка без будь-якої причини. Його відвели на вокзал, де хтось йому непомітно передав записку – «очна ставка». Він зрозумів: Людмилу схопили та її поведінка і документи не давали достатніх підстав для суду. Внаслідок цього необхідно було, побачивши її, не виказати себе та бути переконливим. Три доби, не спавши, О.О. Волкенштейн готував себе до цього, однак поглянувши на неї, він не витримав і виказав себе. Л.О. Волкенштейн, намагаючись врятувати чоловіка, кинулася йому на шию.

Незважаючи на політичну неблагонадійність лікаря О.О. Волкенштейна, поліція його поважала. Прокурор Полтави був вдячним йому за свій порятунок. Одного разу, повертаючись із госпіталю, О.О. Волкенштейн побачив лежачого біля тину чоловіка. Досвідчений лікар відразу визначив важкий стан пораненого і разом із візником привезли його до лікарні. Цим чоловіком виявився прокурор міста [9].

О.О. Волкенштейн розповідав, що у Сибіру він зустрівся з впливовою придворною дамою. Лікар переконав її посприяти, щоб звільнити від кайданів 800 працівників на будівництві Китайсько-Сибірської залізниці.

Коли Л.О. Волкенштейн перевели на заслання на Сахалін, О.О. Волкенштейн поїхав до неї. Людмила Олександрівна в арештованих там злочинців викликала повагу своїм аристократизмом, справедливістю, порядністю. Навіть коли в Олександра Олександровича там викрали портфель, де було 50 руб., то його відразу ж повернули власнику. Подружжя на Сахаліні прожило понад 10 років. Адміністрація острова запропонувала О.О. Волкенштейну посаду лікаря, але той погоджувався за умови скасування тілесних покарань [10].

І.А. Марієнбах пригадав, що після смерті своєї дружини О.О. Волкенштейн здійснив навколосвітню подорож. Очевидно, це допомогло йому загоїти глибокі рани, викликані смертю близької людини.

У 1915 або 1916 роках О.О. Волкенштейна у Москві було притягнуто до відповідальності за агітацію проти війни (вірогідно, йдеться про Першу світову війну). Про суд над О.О. Волкенштейном говорив І.А. Марієнбаху адвокат Володимир Вільямович Бернштам. Працюючи головним лікарем госпіталю, який розміщувався у приміщенні театру, О.О. Волкенштейн не віддав честі великому князю,

чим викликав невдоволення представників влади.

У Полтаві в будинку О.О. Волкенштейна діяла конспіративна квартира, де збиралися різні люди, читали легальну та нелегальну літературу, вели бесіди.

І.А. Марієнбах пригадував, що на початку ХХ ст. навіть ліберально налаштовані люди з прислугою та простолюдинами за руку не віталися. О.О. Волкенштейн, прийшовши до якогось князя як лікар, потиснув, на очах у господарів, руку швейцару. Після такого вчинку його перестали запрошувати до того будинку.

Уже тяжко хворий О.О. Волкенштейн постійно читав і працював над собою. Він читав книгу лікаря Богданова, який вперше зробив собі переливання крові та помер від цього.

І.А. Марієнбах підсумовував: «Волкенштейн был простой, общительный и веселый человеклюб... Мне обидно послать людям письмо ничего не сказав о большом, активном, честном, прекрасной души человеке, двери дома которого были всегда открыты для званых и незваных, он, аристократ, прожил жизнь врача и революционера, чуткий к страданиям людей, всегда готовый помочь, облегчить страдания. Он варился в котле страждущих, лечил не только физические недуги, но и душевные. Он любил людей, на каком бы они языке ни говорили, какому бы они богу не молились. На его знамени ярко горел Короленковский лозунг: «Человек рожден для счастья, как птица для полета». Переживая человеческие страдания, ему некогда было поведать людям о пережитом, о всем, что видел, с кем боролся, кому помогал... Обидно, что старческая память не удержала слышанное от него за многие годы общения. Я часто и помногу навещал дом, где меня ничем не замечательного принимали, как равного, желанного» [11].

Отже, спогади полтавця Ісаака Абрамовича Марієнбаха дають змогу поглибити знання про відомого полтавського лікаря та революціонера Олександра Олександровича Волкенштейна. Мемуари дають змогу заповнити деякі прогалини у його біографії та доповнити її новими фактами та подіями. Проаналізувавши спогади з вуст людини, яка була особисто знайома з О.О. Волкенштейном, ще раз можна підтвердити велич постаті відомого полтавця, який фізично та морально рятував людські душі та боровся проти несправедливості і поневолення.

Перспективами подальших досліджень

даної теми може бути пошук нових джерел, які б доповнювали та поглиблювали знання про О.О. Волкенштейна, та введення їх до наукового обігу, а також розробка нових напрямків популяризації цієї постаті на Полтавщині та в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Жук В.Н. Лікар Сан Саніч / В.Н. Жук // Зоря Полтавщини. – 1975. – 3 серпня; Ольховська Л.В. Любов чи зрада Олександра Волкенштейна? / Л.В. Ольховська // Слов'янський збірник. – Полтава: Слов'янський клуб, 2006. – Вип. V. – С. 206-212; Ольховська Л.В. Трагедія на тлі епохи / Л.В. Ольховська // Край. – Полтава, 2015. – № 133. – С. 6-9; Ольховська Л.В. Олександр Волкенштейн. Особиста трагедія на тлі епохи / Л.В. Ольховська // Збірник наукових статей за матеріалами круглих столів, присвячених пам'яті історика, архівіста, музеєзнавця І.Ф. Павловського. – Полтава: ФОП Говоров С.В., 2015. – Вип. 1. – С. 301-309; Чернов А.А. Волкен-

штейн Олександр Олександрович / А.А. Чернов // Край. – Полтава, 2011. – № 91. – С. 12-14; Бурий В. Забуті імена Полтавщини. Олександр Волкенштейн / В. Бурий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bastion.tv/news/zabuti-imena-poltavshini-oleksandr-volkenshtejn/>; Ковган М. Олександр Волкенштейн і боротьба з туберкульозом / М. Ковган // Полтавщина. – 1997. – 9 квітня.

2. Волкенштейн Олександр Олександрович // Книга пам'яті лікарів Полтавщини. – Полтава: Дивосвіт, 2013. – С. 51.

3. Жук В.Н. Лікар Сан Саніч...
4. Бурий В. Вказ. пр.
5. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф.3872, оп.1, спр.610, арк. 1.
6. ДАПО, ф.9164, оп.1, спр.84, арк.11, 16.
7. ДАПО, ф.9164, оп.1, спр.257, арк.1.
8. Там само, арк.3.
9. Там само, арк.2.
10. Там само, арк.3.
11. Там само, арк.4.

Петренко Ірина Полтавський лікар Олександр Олександрович Волкенштейн (1851-1925) у спогадах Ісаака Марієнбаха

У статті йдеться про відомого полтавського лікаря та революціонера Олександра Олександровича Волкенштейна. Завдяки маловідомим науковій громадськості спогадам полтавця Ісаака Абрамовича Марієнбаха маємо змогу заповнити деякі прогалини у біографії талановитого лікаря та громадського діяча, який фізично та морально рятував людські душі та боровся проти несправедливості і поневолення.

Ключові слова: Олександр Олександрович Волкенштейн, Ісаак Абрамович Марієнбах, лікар, революціонер, громадська діяльність, мемуари

Петренко Ирина Полтавский врач Александр Александрович Волкенштейн (1851-1925) в воспоминаниях Исаака Мариенбаха

В статье говорится об известном полтавском враче и революционере Александре Александровиче Волкенштейне. Благодаря малоизвестным научной общественности воспоминаниям полтавчанина Исаака Абрамовича Мариенбаха можем заполнить некоторые пробелы в биографии талантливого врача и общественного деятеля, который физически и морально спасал человеческие души и боролся против несправедливости и угнетения.

Ключевые слова: Александр Александрович Волкенштейн, Исаак Абрамович Мариенбах, врач, революционер, общественная деятельность, мемуары

Petrenko Iryna The Poltava doctor Alexander Aleksandrovich Volkenstein (1851-1925) in Isaak Mariyenbakh's memoirs

In article it is told about the Poltava doctor and the revolutionary Alexander Aleksandrovich Volkenstein, the friend and the adherent of the famous humanist writer and the public figure Vladimir Galaktionovich Korolenko. Thanks to little-known memoirs of a poltavchanin of scientific community of Isaak Abramovich Mariyenbakh we can fill in some blanks in the biography of the talented doctor and public figure who physically and morally saved human souls and fought against injustice and oppression. I.A. Mariyenbakh's memoirs are stored in fund of the Poltava historian and local historian Vera Nikanorovna Zhuk in the State archive of Poltava region. Thanks to their introduction to a scientific turn an opportunity to deepen knowledge from primary source lips of a course of life and public work of Alexander Aleksandrovich Volkenstein is represented.

Keywords: Alexander Aleksandrovich Volkenstein, Isaak Abramovich Mariyenbakh, doctor, revolutionary, public work, memoirs

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 02.06.2017 р.